

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA YENİ YAKLAŞIMLAR - 1

(Tıp - Fen - Tarih - Edebiyat - Eğitim)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Osman KÖSE
Dr. Esra KİRİK

Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Trakya Üniversitesi

Ceyda ERDİN

Trakya Üniversitesi

ÖZET: Aile bir toplumun temel yapı taşlarındandır. Türk toplumunda aile kavramına, bir aile kurmaya ve akrabalık ilişkilerine büyük önem verilmiştir. Çünkü aile birlik ve beraberliğin dolayısıyla dayanışmanın en güçlü olduğu toplumsal birimdir. Bireylerin yetiştirilmesi noktasında aile ilişkileri ve ailenin üstlendiği rol toplum yapısı bakımından son derece önem arz eder. Ailenin biyolojik, psikolojik, ekonomik; eğitim ve terbiye, dinî, manevi, duygusal ve kültürel alanlara özgü gerçekleştirdiği pek çok işlevi vardır. Buna göre sosyolojik bir kurum olarak aile en başta bireylerin buna bağlı olarak da toplumsal gelişimin mimarı sayılır.

Sözlü edebiyatın en özel ve nadide ürünü sayılan atasözleri; belli bir birikim sonucunda her toplumun özyapısına uygun olarak meydana getirdiği, ait olduğu toplumu tüm yönleriyle bize sunarken halkın tasavvur etme gücünü de sergileyen, yaşanmışlıkları usta bir dille aksettiren, orijinal ve kısa anlatımlardır. Yaptığımız tanıma dayanarak atasözleri *dil-düşünce-kültür-toplum* ekse-nini en iyi biçimde aktaran olgulardır diyebiliriz. Zira atasözleri bütünüyle toplumdan ve o toplumun kullandığı dilin sözcüklerinden beslenerek var olmaktadır. Yukarıda ailenin toplumun temelini teşkil ettiğini vurgulamamıza göre bahsi geçen konuyla ilgili terimlerin atasözlerinde yer almaması ve konunun işlenmemiş olması da olanaksızdır.

Bilindiği gibi temel söz varlığı içinde yer alan akrabalık adları bakımından Türkçe zengin bir dildir. Bu çalışmada da Türkçenin lehçelerinden biri olan Uygur Türkçesindeki aile ve akrabalık derecelerini bildiren adlar atasözleri üzerinden tespit edilmiştir. Uygur Türklerinde aile ve akrabalık ilişkilerini ihtiva eden çok sayıda atasözüne denk gelinmiştir. Bu atasözlerinden tespit edilen adların büyük çoğunluğunun kan (soy) bağı ve evlilik bağıyla ilgili adlar olduğu görülmüştür. Çalışmamızda Uygur Türkçesinde kullanılan aile ve akrabalık adları öncelikle belirli bir çerçeveye göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra Dîvânü Lûgati-t Türk'te ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde geçen akrabalık adlarıyla karşılaştırılıp şekil yönünden eş ya da benzer olanları gösterilmiştir. Aynı zamanda akrabalık adları köken bakımından değerlendirmeye

alındığında Uygur Türkçesinde hangi yabancı dillerin daha etkili olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra Uygur atasözlerinde anne, baba ve çocuk (kan-soy bağı) terimlerinin en fazla kullanılan akrabalık terimleri olduğu görülmüştür. Uygur Türkçesi atasözlerinde genellikle anne ve baba terimlerinin bir atasözünde yer aldığı ve karşılaştırılarak verildiği dikkati çekmiştir.

Sonuç olarak aile ve akrabalık ilişkilerine geniş bir perspektiften bakıldığı Uygur atasözlerinden hareketle Uygur Türklerinin kültüründe aile teşkilatı ve ailenin üstlendiği rol gibi birçok konu sosyolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Atasözleri, akrabalık adları, aile yapısı, ad-bilim.

A Study On The Kinship Names In Uyghur Turkish Proverbs

ABSTRACT: Family is one of the foundation stones of a community. In the Turkish society, great importance has been given to the concept of family, the establishment of a family and kinship relations. Because the family is the strongest social unit of unity and togetherness hence solidarity. The role of family relations and family in the upbringing of individuals is of great importance in terms of community structure. The family has many functions that are specific to biological, psychological, economic, education and nurture, religious, spiritual, emotional and cultural fields. According to this the family as a sociological institution is regarded as the constructor of the development of the individuals in the first place and correspondingly society.

Proverbs, which are considered to be the most special and rare products of oral literature, are original and short narratives that are made according to the character of society as a sum of experiences, reflecting the power of imagination of the people while presenting us all the aspects of the society they belong to. Based on the definition we make, we can say that proverbs are phenomena that best convey the axes of language-thought-culture-society. Because proverbs exist entirely from society and from the words of the language that society uses. With regard to emphasize above on the family is the basis of the society so it is not possible that the terms related to the subject are not included in the proverbs and the subject has not been processed.

As it is known, Turkish is a rich language in terms of kinship names in its basic vocabulary. In this study, the names of family and kinship ratios in Uyghur Turkish, one of the Turkish dialects have been identified through proverbs. In Uyghur Turks many prominent proverbs involving family and kinship relations were discovered. It is seen that the vast majority of the names found in these proverbs are names related to lineage and marriage. In our study the family and kinship names used in Uyghur Turkish are classified according to a specific framework. Then they are compared to the ones in *Dîvânü Lûgati-t Türk'te* and *Old Uyghur Turkish Dictionary* and the same or similar ones by shape are indicated. At the same time, it was tried to determine which

foreign languages were more effective in Uyghur Turkish when the kinship names were taken into consideration in terms of origin. Besides these, it is seen that in Uighur proverbs mother, father and child (blood-lineage) terms are the most used kinship terms. It draws attention that the mother and father terms usually appear in a proverb and are given by comparison.

As a result, many points such as family organization and family role in Uighur Turks culture have been tried to be evaluated from sociological point of view, based on Uighur proverbs where family and kinship relations are viewed from a wide perspective.

Key Words: Uighur proverbs, kinship names, family structure, onomatology.

GİRİŞ

Kapsamı geniş bir kavram olan kültür, bir milletin tarihsel süreçte kendine has duyuş, düşünüş, tutum ve tavrıyla şekillenmiş maddi ve manevi değerlerinin tümü olarak adlandırılır. Bu değerlerin milletin fertleri tarafından benimsenmesi sayesinde kültür kuşaklar boyunca aktararak yaşatılır. Her neslin emaneti sayılan kültürün oluşumunda üzerinde yaşanan coğrafyanın özellikleri etkili bir faktördür. Coğrafya faktörüyle beraber dil, din, ırk gibi unsurların farklılığına bağlı olarak kültür her toplumda çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir.

Kültür için “hars” sözcüğünü kullanan ve kültürün millî olduğuna vurgu yapan Ziya Gökalp kültürü, “*Bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî (akla dayanan), bedî (estetik), lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkli bir mecmuasıdır.*”⁹⁸ şeklinde tanımlamıştır. Gökalp’in tanımına göre dil, din, inanç, sanat, düşünce, ekonomi, örf ve adetler, yasa ve normlar kültürün belli başlı unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu kültürel unsurlar arasında yer alan dilin, kültür oluşumu, gelişimi ve en önemlisi aktarılması olayındaki işlevi belirgindir.⁹⁹ Ali Göçer; dil-kültür ilişkisini kültürü suya, dili ise suyun bütün yerleşim yerlerine ulaşmasını sağlayan şebekeye benzeterek açıklamıştır.¹⁰⁰ Kültür unsurlarının hem taşınmasında hem de topluma tanıtılarak öneminin gösterilmesinde dile ihtiyaç duyulur. İşte dil de kültür unsurlarının sergilendiği bir vitrindir.¹⁰¹ Bu anlamda dil, kültürün aktarıcısı ve koruyucusu durumundadır. Doğan Aksan dilin “*İnsanın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracı*” olduğunu söylerken dil için

⁹⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s. 27.

⁹⁹ Ali Göçer, “Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 729, 2012, s. 53.

¹⁰⁰ Agm, s. 54.

¹⁰¹ Agm, s. 55.

“aynı zamanda her yönüyle bir ulusun kültürünün de aynasıdır” demiştir.¹⁰² Bu bağlamda dil vasıtasıyla oluşturulan sözlü ya da yazılı eserler direkt olarak bir halkın kültürünün öğrenilmesinde büyük rol oynar. Türkçenin sadece söz varlığının incelenmesiyle bile Türk milletinde hangi kavramların ön plana çıktığı ve önem taşıdığı, ele alınan evredeki koşulların ve değişmelerin neler olduğu gibi pek çok konu aydınlatılabilir.¹⁰³

Gökalp, “Ulusal kültür, halkın geleneklerinden, olagelen şeylerden, sözlü ve yazılı edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlakından, estetik ve ekonomik ürünlerinden ibarettir” demiştir.¹⁰⁴ Bu cümlede bizi esas ilgilendiren sözlü edebiyat terimidir. Çünkü çalışmamızın malzemesini oluşturan atasözleri sözlü edebiyat içerisinde bulunur. Kaynağı halk olan bu hakimane sözler ulusal olan kültürü, kültür unsurlarını aksettiren mahsullerdir. Dilin gülzarı (gül bahçesi) sayılan atasözleri halk yaratması olduğundan dilin salt güzelliğini gösteren¹⁰⁵ sade, açık ve kudretli anlatımlardır. Bunlarla birlikte atasözlerinin taşıdıkları mahiyet yönünden yazılı kanunların olmadığı devrelerde bir nevi toplum hayatını düzenleyen kurallar yerine geçmesi¹⁰⁶ bu halk ifadelerinin sözlü edebiyattaki önemini gösteren bir diğer gelişmedir.

Her toplumun karakterini belli bir oranda belgeleyen atasözleri¹⁰⁷ hayvan, organ, meslek, akrabalık, eşya-araç-gereç, dini vb. terimler bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu terimlere yönelik çalışmaların bir toplumun atasözleri üzerinden yürütülmesi o toplumla ilgili birçok bilginin açığa çıkmasını sağlar.

Türklerin dil ve kültür evreninde önemli bir mevkide bulunan akrabalık adları ile ilişkilerinin Türkiye toprakları dışında yaşayan Türk topluluklarının oluşturduğu ürünlerden tespit edilip değerlendirilmesi Türkçenin akrabalık terminolojisine katkı sağlarken sahip olunan aile ve akrabalık değerlerinin de hâlen sürdürülüp sürdürülmediğini gözler önüne serer. Biz de bu amaçla araştırmamızda Uygur Türkçesi atasözlerinde geçen akrabalık terimleri ile akrabalık ilişkilerini ele alacağız.

¹⁰² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 13.

¹⁰³ Age, s. 13.

¹⁰⁴ Gökalp, age, s. 93 ; Göçer, agm, s. 56.

¹⁰⁵ Celal (Memmedov) Beydili, *Atalar Sözü*, Önder Neşriyat, Bakü 2004, s. 5.

¹⁰⁶ Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 17.

¹⁰⁷ Age, s. 17.

Kadir Canatan, birden fazla bireylerden oluştuğu için ailenin bir “toplum” olduğunu belirtmiştir. Fakat hemen devamında “toplum” olarak belirttiği aileyi geniş bir toplum içindeki “mikrokosmos” yani “küçük toplum” şeklinde nitelemiştir.¹⁰⁸ Toplumun büyük bir kısmı aile temeli üzerine kuruludur. İlkel topluluklarda ailenin varlığına işaret edilmesi onun en eski ve köklü bir sosyal kurum olduğunu gösterir. Ayrıca yapılan gözlemler neticesinde bu toplulukların çekirdek aile tipi şeklinde bulunduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹ Türklerde aile fertleri arasında görülen sıkı ilişkilerin yanı sıra akrabalarla olan ilişkiler de oldukça önemli ve yaygındır. Türk toplumunda aile ve akrabalık ilişkilerine verilen önemin diğer toplumlara nazaran daha öne çıkması Türkçenin akrabalık adları açısından zengin bir dil olmasını sağlamıştır. Bunda Aksan’ın deyişiyle “*Türkçenin ayrıntılı anlatım ve kavramlaştırma dili*”¹¹⁰ olmasının da etkisi büyüktür. Çünkü Türkçede her aile bireyi ayrı ayrı adlarla karşılanmıştır. Hint-Avrupa dil ailesinin Roman ve German (Avrupa kolu) dilleri koluna giren, aynı zamanda kültür dili sayılan Fransızca, Almanca ve İngilizcede akrabalık adları nicelik bakımından Türkçe kadar fazla değildir.¹¹¹ Türk dilinde akrabalık bağlarının ayrıntılı bir biçimde kavramlaştırıldığı görülür. Bu durumu örnekleyecek olursak Türkçede yenge, baldız, elti ve görümce kavramları 4 farklı akrabalık bağına ifade eder. Fakat Türkçedeki bu 4 farklı kavram Almancada “schwagerin”, Fransızcada “belle-soeur”, İngilizcede “sister-in-law” olarak tek bir sözcükle belirtilir.¹¹² Yine bu üç yabancı dilde kayınbirader, enişte, bacanak, amca, dayı, hala, teyze gibi akrabalık bildiren adları karşılayan bir sözcük bulunur.¹¹³ Nesrin Güllüdağ, bunu en iyi şekilde şu ifadelerle özetlemiştir: “*Çoğu dilde bir tek kelimenin birden fazla akrabalık bağına karşılmasına rağmen, Türkçede gerek ölçünlü dilde, gerekse Türkçenin lehçe ve ağızlarında akrabalık ilişkilerinin her biri için farklı akrabalık terimleri kullanılmaktadır*”.¹¹⁴

Dünya üzerinde geniş bir sahaya yayılmış olan Uygur Türklerinin büyük bir çoğunluğu Çinlilerin “Yeni Eyalet-Yeni Toprak” anlamında “Şin Jiang” adını

¹⁰⁸ Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul 2001, s. 55.

¹⁰⁹ Nuray, E., Karaca, “Türk Aile Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 28-29, Haziran-Aralık 2002, s. 314.

¹¹⁰ Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 21.

¹¹¹ Age, s. 34.

¹¹² Age, s. 34.

¹¹³ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2004, s. 7.

¹¹⁴ Nesrin Güllüdağ, “Karay Türklerinde Akrabalık Adları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 6, Aralık 2012, s. 206.

verdikleri Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan) yaşamaktadır.¹¹⁵ Karluk veya Çağatay (Güneydoğu) grubuna dâhil olan Uygurcanın Çin'de Doğu Türkistan'daki konuşur sayısı -güncel olmasa da- sitelerde yer alan verilere göre 7 milyon¹¹⁶ ile 8,5 milyon¹¹⁷ arasında değişmektedir. Mehmet Ölmez, "Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü" konulu çalışmasında bu bölgede Uygurcanın 10 milyona yakın kişi tarafından konuşulduğunu belirtirken net bir rakam vermenin zor olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Uygurcanın konuşulduğu yer, Şıncan Uygur Özerk Bölgesiyle sınırlı olmadığından diğer ülkelerde bu dili konuşan topluluklar da dâhil edilerek sayısal bir analiz yapılmalıdır. Kurdukları yüksek medeniyetle anılan Uygurlar sanat, kültür, ticaret, edebiyat ve yönetim gibi birçok alandaki dinamikliğiyle bilinir. Bu canlılık onların yazılı ve sözlü eserlerinde de kendisini göstermiştir. Böylece Uygurlar, vücuda getirdikleri kıymetli eserler sayesinde kültür ve edebiyat anlamında somut bir kalıcılık yakalamıştır.

Uygur edebiyatının sözlü kolunda çok sayıda atasözü karşımıza çıkmıştır. Çalışmamız Uygur Türklerine münhasır atasözlerinde geçen akrabalık adlarının sınıflandırılarak etimolojik tahlilinin yapılması ve atasözlerine yansıyan akrabalık ilişkilerinin değerlendirilmesi olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşmaktadır.

Canatan, Türkçe Sözlük'de "aile"¹¹⁹ kavramının 6 tanımının bulunmasından dolayı bu kavramın "çokanlamlı" bir yapıya sahip olduğunu belirtir.¹²⁰ "Aile" sözcüğü Arapçadan dilimize geçmeden önce bunun yerine "ev" veya "ocak" sözcükleri kullanılmaktaydı. Ev ile aile kavramları arasındaki ayrışmanın Türklerin İslamiyeti kabulü sonucunda Arapça kanalından aldığı "aile" sözcüğüyle gerçekleşmiş olacağı düşünülmektedir.¹²¹ Bu sayede söz konusu her iki sözcük arasındaki fark daha iyi görülmeye ve anlaşılmaya başlanmıştır. Nitekim bütün dillerde sözcüklerin yan ve mecaz anlamları bulunmaktadır. Bugün "aile" ve "ev"

¹¹⁵ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358440&/Yeni-Uygur-T%C3%BCrk%C3%A7esi-ve-Edebiyat%C4%B1/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Levent-Do%C4%9Fan---O%C4%9Fuzhan-Durmu%C5%9F> (2.08.2018)

¹¹⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turkcein-konusuldugu-cografyalar> (2.08.2018)

¹¹⁷ https://www.wikizero.com/tr/Uygurca#cite_note-1 (2.08.2018)

¹¹⁸ Mehmet Ölmez, "Çin'deki Türk Dilleri Ve Bugünü", *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları (4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri)*, Ed. Marcel Erdal vd., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 399.

¹¹⁹ bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb30e1a33827.56240896 (2.08.2018)

¹²⁰ Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, *age*, s. 54.

¹²¹ *Age*, s. 55.

farklı anlamları ifade eden sözcükler olsa da evin aile karşılığı olarak kullanımı mecazi ve yan anlamlarda devam etmektedir.¹²²

Uygur Türkçesinde Arapça “aile” sözcüğü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi aynı imlayla kullanılır. Uygurcada “akraba” anlamında kullanılan 3 ayrı sözcük bulunur. Bunlar “qayaş, tuğqan, tuqqan, uruq” sözcükleridir. Aynı zamanda *uruq* ve *tuğqan-tuqqan* sözcüklerinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan “uruq-tuğqan, uruq-tuqqan” şeklindeki ikilemeler de “akraba” anlamındadır. Adlandırmalardan sonra genel anlamda akrabalık ilişkileriyle ilgili Uygur atasözlerinde şu düşünceler yer almaktadır:

Akrabaların, dost ve komşu gibi yakınımız sayılan kişilerle kıyaslandığı Uygur atasözlerinde olumlu ve olumsuz görüşler bulunmaktadır.

“*Cédel nedin kéler? Talaştin. Bala nedin kéler? Qayaştin*” atasözünde akrabanın akrabaya bela getirdiği söylenirken “*Tuğqini yoqniñ yüki yoq, dosti yoqniñ yoli yoq*” atasözünde akraba insana yük ve engel olan, uğraşılacak kişi olarak belirtilmiştir. “*Tuqqandin tonuş yaxşı ; Uruq - tuğqanniñ yiriqi yaxşı, otun - samanniñ yéqini (yaxşı)*” bu iki sözde ise sadece tanışıklığımızın bulunduğu kişilerin bile akrabadan daha iyi olduğu ifade edilmiş ve akrabanın mesafeli yani uzak yerde olanının makbul olduğu dile getirilmiştir. Bu paragrafta verilen atasözlerine göre akrabalar hoşlanılmayan ve istenilmeyen, sıkıntı ve huzursuzluğa yol açan kimseler olarak görülmüştür.

“*Yat bilen tuğqan teñ bolmas ; Yat yéğüçe dost, tuğqan ölgüçe (dost) ; Uruq - tuğqan yat bolmas, altun - kümüş dat (bolmas)*” atasözlerinde akrabalık ilişkisi dışında kalanlar “yabancı” olarak belirtilirken bu kimselerin insana akrabası kadar yakın olamayacağından akrabayla eşit de tutulamayacaklarına, yabancı kimselerin dostluğunun gelip geçici olduğuna fakat akrabaların ölünceye kadar insanın yanında olacağına vurgu yapılarak akrabanın yabancı sayılamayacağına dikkat çekilmiştir. “*Uruq - tuğqan izdeşmise yatlışar*” atasözüyle akrabaların birbirini arayıp sormadığında, görüşmelerin azaldığı zaman uzaklaşacakları ve bunun da aradaki bağların kopmasına zemin hazırlayacağı söylenerek esasen ilişkilerin zayıflamaması için iletişimin koparılmasından kaçınılması gerektiği anlatılmıştır. Akrabalar arasındaki ilişkilerin daima sıkı ve sıcak tutulması istenmiştir.

Bir önceki paragrafta söylenilenin tersine burada vereceğimiz Uygur atasözlerinde “uzakta olan ve sevilmeyen akrabaya” karşılık dost, komşu veya yabancı (el) kişiler iyi ve yakın görülmüştür. Çünkü akraba da olsa eğer uzaktaysa yakın çevrede bulunan kişiler gibi olmaz. Gün olur insanın bir yakın dostu,

¹²²Age, s. 56.

arkadaşı ya da komşusu bir şey olduğunda yardımına koşarak yanında olur. İnsana bir fayda sağlar. Aslında bu atasözlerinde uzakta olan akrabaya sitem edildiği görülmektedir. “*Yéqin dost yiraqtiki tuǵqandin yaxşı ; Yiraqtiki tuǵqandin yéqindiki qoşna yaxşı ; Köymigen tuqqandin yat yaxşı.*”

Uygur atasözlerinde göze ilişen, değinmek istediğimiz bir husus da “ata-ana” ikilemesiyle ilgilidir. Eski Türkler “öğ ve kang” diyerek anayı babadan önce söylemekteydi. Biz de bugün gerek konuşma gerekse yazı dilinde eski Türklerdeki gibi ana sözcüğünü babadan önce kullanmaktayız.¹²³ Bahaddin Ögel, Dede Korkut Hikâyeleri ile Göktürk Yazıtları’nda annenin başta yazılı bulunduğunu belirtirken Uygur Türklerinde de “ana, baba” şeklinde söylendiğini aktarmıştır.¹²⁴ Fakat söylenilenin aksine Uygur atasözlerinde baba sözcüğünün anadan önce getirildiği karşımıza çıkmıştır. “ata-ana” şeklinde kullanımına rastladığımız atasözlerinin hiçbirinde “ana-ata” şeklinde bir kullanıma denk gelinmemiştir. Kanaatimizce Uygur atasözlerindeki bu durumu Ögel’in Çin’de “baba-ana”¹²⁵ olarak kullanıldığını belirtmesine, dolayısıyla da Çin etkisine bağlayarak açıklayabiliriz.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de aile ve akrabalık ilişkilerinin teferruatlı olarak adlandırıldığı görülür. Her derecede yer alan akrabanın farklı bir adının bulunmasının yanı sıra Uygur atasözlerinde kan bağına dayalı akrabalar içerisinde “anne, baba, çocuk ve dede” terimlerine tekabül eden birden fazla sözcükle karşılaşılmalıdır. Uygur Türkçesinde “anne” terimi *ana ve apa*, “baba” terimi *ata ve dada*, “dede” terimi *bova ve bovaq* biçiminde 2 ayrı sözcükle ifade edilirken “çocuk” terimi 4 ayrı sözcükle ifade edilmiştir: *bala, bovaq, çaka, perzent*.

Çocuklar arasında cinsiyet farkını belirten *oǵul ve qiz* sözcükleri kullanılır. Uygur Türklerinde “kız çocuk ve erkek çocuk” söylemlerinin Türkiye Türkçesi mantığına göre oluşturulduğu görülür. *Oǵul ve qiz* sözcüklerine *bala* sözcüğü eklenerek “oğul bala, qiz bala” ifadeleri elde edilmiştir.

Çocuklardan birinin diğerine göre büyük mü küçük mü olduğu ve aralarındaki yaş farkı *qiz, bala* gibi isimlerin önüne *çoñ (büyük), kiçik (küçük) ve kence (küçük)* sıfatları getirilerek gösterilmiştir. (Çoñ qiz, kiçik bala, kence bala). Özellikle “kence bala” ifadesinin “en küçük çocuk, sonuncu çocuk” anlamını taşıması Uygurlardaki akrabalıkların detaylı adlandırılması mevzusuna en güzel örneği

¹²³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1988, s. 247.

¹²⁴ Age, s. 248.

¹²⁵ Age, s. 248.

teşkil eder. Bunların yanı sıra Uygur atasözlerinde “kardeş” terimi için *qérindaş* ve *tuğqan* sözcükleri kullanılmıştır. “küçük erkek kardeş” anlamında *ini*, “küçük kız kardeş” anlamında *siñil*, “ağabey” anlamında *aka* sözcüğüne rastlanmıştır. “abla” terimi ise atasözlerinde müstakil olarak değil *aça-siñil* şeklindeki ifadede karşımıza çıkmıştır.

Erkeğe göre “eş”; *ayal, xénim, xotun, xotun kişi* sözcükleriyle belirtilirken kadına göre “eş”; *er, erkek, er kişi* sözcükleriyle belirtilir. Bu ifadeler kişinin hem evli bulunma durumunu gösteren hem de cinsiyet bildiren sözcüklerdir. Kocanın veya kadının anne ve babalarının birbirine göre durumu olarak tanımlanan “dünür” Uygur Türkçesinde *quda* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Eşlerin birbirlerinin annesi *qaynana, qéynana*, babası *qéyin ata, qéynata* biçimleriyle Uygurcada kullanılır. Bunların dışında Uygur atasözlerinde daha pek çok akrabalık adına tesadüf edilmiştir. Akrabalık ve yakınlık bağının bulunduğunu gösteren sözcükler; *kan yoluyla kurulan akrabalığı bildiren adlar, evlilik yoluyla kurulan akrabalığı bildiren adlar, eşlerin birbirlerine göre durumunu bildiren akrabalık adları, özlük-üveylik belirten akrabalık adları, genel olarak akrabalık, tanışıklık ve yakınlık bildiren adlar, dost-arkadaş-komşu olma durumuna göre akrabalık adları* şeklinde oluşturulan 6 başlık altında gösterilmiştir. Ayrıca medeni hâl, cinsiyet, büyüklük-küçüklük gibi kişinin durumunu belirten adlar ile herhangi bir akrabalığın bulunmadığını gösteren adlar için 3 ayrı başlık oluşturulmuştur.

I. Uygur Atasözlerinde Geçen Akrabalık Adlarının Tasnifi

Uygur atasözlerinden tespit edilen akrabalık ve yakınlığı gösteren adlar ile konuyla ilişkili diğer adlar toplam 9 başlık altında tasnif edilmiştir.

1. Kan Yoluyla Kurulan Akrabalığı Bildiren Adlar

aça-siñil: “abla ve kız kardeş, kız kardeşler” (eçe DLT)

Haya bilen exlaq, *aça bilen siñil*. (*Hayâ (ar) ile ahlak, kız kardeşler gibidir.*)

aka: “ağabey” (ağa, aқа EUTS)

Akañ bilen oynaşma, şille şapılaq yeysen. (*Ağabeyinle oynama, tokat yer-sin.*)

ana: “anne” (ana EUTS > aba, ana, apa, hana, DLT > ana KB)

Ana - tağdek panah. (*Anne dağ gibi sığınak.*)

apa: “anne” (ana EUTS > aba, ana, apa DLT > ana KB)

Apañni kim alsa atañ şu. (*Anneni kim alsa (annen kiminle evlense) baban o(dur).*)

ata: “ata, baba” (ata EUTS > aba, ata DLT > ata KB)

Atmışqa kirgen *atidin* eqil sorima. (*Altmışına giren babandan akıl sorma*)

bala: “çocuk, evlât, yavru” (bala¹²⁶ DLT)

Baliniñ eqlini yétim qalganda kör. (Çocuğun aklını yetim kalınca gör.)

bova: “dede” (baba¹²⁷)

Çalni körüp, bova déme. (Yaşlı adamı görüp dede deme.) (UALD)

Havaniñ güldüri bar, yamğuri yoq, *boviniñ aççığı bar, mağduri yoq.* (Havada gürlleme var, yağmur yok, yaşlı adam kızmış ama -bir şey yapacak- gücü yok.) (UAKÖ)

bovaq: “çocuk, yavru”

Qapaq sañgilap çoñ bolidu, bovaq yiglap (çoñ bolidu). (Kabak sallanarak (asılı olarak) büyür, çocuk ağlaya ağlaya büyür.) (UALD)

bovay: “dede”

Bovay qoyğini bilmes, momay toyğini bilmes. (Dede koyduğunu, yaşlı kadın (nine) doyduğunu bilmez.)

büvi: “yaşlı kadın, hanım, nine” (bibi¹²⁸)

Oğri qérisa sopi bolar, calap qérisa büvi (bolar). (Hırsız yaşlanınca sufi olur, fahişe yaşlanınca hanım (nine) olur.)

ced: “büyük baba” (ced Ar.)

Erniñ cediti törde oturup aç çıkar, xotunniñ cediti mantida oturup toq çıkar. (Erkeğin babası baş köşede oturur aç çıkar, kadının babası kapı dibinde oturur tok çıkar –doyar-) (UAKÖ)

çaka: “çocuk, yavru” (Moğ. çaka)

Puli bar - aka, pulsiz - çaka. (Parası olan ağa (bey), parası olmayan yavru (çocuk).)

çoñ qiz: “büyük kız” (çoñ+qiz)

Çoñ qiziñni bermiseñ, kiçigiga razimen. (Büyük kızını vermezsen, küçüğüne razıyım.)

dada: “baba” (dede DLT)

Dada tapqinini ana baqidu. (Babanın bulduğunu (kazandığını) ana bakar.)

evlad: “evlat” (evlâd Ar.)

Ecdadlar üçün yaş tök, Evladlar üçün ter tök. (Ecdadın için gözyaşı dök, evlâdın için ter dök.)

¹²⁶ DLT’de *bala* sözcüğü geçmesine karşın sadece “kuş ve hayvan yavrusu” anlamında kullanılmıştır.

¹²⁷ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 99.

¹²⁸ Türkçe Sözlük’de *bibi* “hala” anlamındadır. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 262.

ini: “küçük erkek kardeş” (ini EUTS > ini DLT > ini KB)

Aka bar yerde ini yoq, *ini* bar yerde aka (yoq). (*Ağabey olan yerde kardeş yok, kardeş olan yerde ağabey yok.*) (UALD)

kence bala: “en küçük çocuk” (kence+bala)

Kence bala çoñ bolsimu bala. (En küçük çocuk büyüse de çocuktur.) (UAKÖ)

kiçik bala: “küçük çocuk” (kiçik+bala)

Mozay samanliqni boşutar, *kiçik bala* nan sanduğini. (Buzağı samanlığı boşaltır, küçük çocuk ekmek sandığını –kutusunu-.) (UAKÖ)

qérindaş: “kardeş” (qarındaş ET. > karındaş DLT > qarındaş KB)

Qarlıgaç balisiğa yem bérer, *qérindaş* qérindaşqa can (bérer). (*Kırlangıç yavrusuna yem verir, kardeş kardeşe can verir.*) (UALD)

qiz: “kız, kız evlat” (ğız, kız ET > xız, kız DLT > kıız KB)

Qiz - anığa ésilğan çéçek. (*Kız anaya asılan çiçek.*) (UALD)

qiz bala: “kız çocuk” (qiz+bala)

Qiz baliğa naz yarişar. (*Kız çocuğuna naz yakıştır.*) (UALD)

qoşkékék: “ikiz” (qoş+kékék)

Külke bilen yiğa *qoşkékék*. (*Gülme ile ağlama ikiz.*) (UALD)

moma: “anneanne, yaşlı kadın” (mama¹²⁹ İt.)

Mal bolsa, *momam* baqar. (*Mal olunca anneannem bakar.*) (UALD)

momay: “anneanne, yaşlı kadın” (mama İt.)

Cañgalda yoqatqan éşegni, öydiki *momaydin* soraptu. (*Ormanda kaybet-tiği eşeği, evdeki yaşlı kadından sormuş.*) (UALD)

nevre: “torun” (nebîr, nebîre Ar.)

Namratniñ balisi medetsiz, *nevrisi* qul. (*Fakirin çocuğu çaresiz, torunu ise köle.*) (UALD)

oğul:¹³⁰ “oğul, oğlan, çocuk” (oğlan, oğul ET. > oğlan, oğul DLT > oğlan, oğul KB)

Oğlum bolsa oçaqtek, qizlar kéler qoçaqtek. (*Oğlum olursa ocak gibi, kızlar gelir kukla gibi.*) (UALD)

Oğul öyligendin qiz al, qiz çiqarğanğa qiz ber. (*Oğlunu evlendirenden kız al, kızını evlendirene kız ver.*) (UAKÖ)

oğul bala: “oğlan, erkek evlat” (oğul+bala)

Oğul bala oğa içip siñiridu. (*Erkek evlat zehir içip sindirir.*) (UALD)

¹²⁹ Türkçe Sözlük’de *mama* sözcüğü için “çaça, abla” tanımı yer alır. Age, s. 1337.

¹³⁰ oğul+(a)n. Gülensoy, age, s. 614.

perzent: “çocuk, oğul” (ferzend Fa.)

Perzentiñ tağarlap bérer. (Oğlun çuvalla verir.) (UALD)

siñil¹³¹: “küçük kız kardeş” (singil, siñil ET. > siñil DLT¹³²)

Siñliñni béşiñda kötür. (Kız kardeşini başında taşı.) (UALD)

tuğqan: “kardeş, akraba” (tuğ-qan)

Sodiger tuğqinini tonumas. (Tüccar kardeşini tanımaz.) (UALD)

uşaq¹³³ **bala:** “küçük çocuk” (uşaq, uvşaq EUTS > uşak DLT + bala)

Toyğa barsañ toyup bar, uşaq baliliriñni koyup bar. (Düğüne gitsen doyup git, küçük çocuklarını eve bırakıp git.) (UAKÖ)

2. Evlilik Yoluyla Kurulan Akrabalığı Bildiren Adlar

baca¹³⁴: “bacanak” (baca ‘kız kardeş, bacı’ T./Moğ.¹³⁵)

Baca bacini körse, tapini qıçışar. (Bacanak bacanağı görünce, tabanı kaşınır.) (UALD)

elçi: “dünür” (el+çi)

Boydaqni elçi qoymas. (Bekârı dünür göndermezler.) (UAKÖ)

kélin: “gelin” (kâlin, kâliñün ET > kelin DLT > kelin KB)

Kéliniñ bolsa hocurañda, güller üner gülxanida. (Gelinin evinde olsa, bahçede güller biter.) (UAKÖ)

Etiyazniñ aptipiğa kéliniñni sal, küzniñ aptipiğa qiziñni sal. (İlkbaharın güneşine gelinini sal, sonbaharın güneşine kızını sal.) (UALD)

küyoğul: “damat” (küyo+oğul < küde-gü+oğul)

Küzniñ qétiğini küyoğluñ kelsimu berme. (Sonbahardaki yoğurdu damadın gelse bile verme.) (UAKÖ)

Küyoğluñ yaman bolsa, qiziñdin kör, kéliniñ yaman bolsa, oğluñdin (kör). (Damadın kötü olsa, kızından bil, gelinin kötü olsa oğlundan bil.)

qaynana: “kaynana” (kayın+ana)

Müşükniñ puli yoq, göşke amraq, qaynanamniñ tişi yoq töşge amraq. (Kedinin parası yok aama et sever, kaynanamın dişi yok ama, dös sever.) (UAKÖ)

qéynana: “kaynana” (kayın+ana)

Qéynaniniñ nénini yéyişke tömürdin çış kérek. (Kaynananın ekmeğini yemeye demirden dış gerek.) (UALD)

qéyin ata: “kaynata, kayın peder” (kayın+ata)

¹³¹ sing-il. Age, s. 784.

¹³² DLT’de *siñil* sözcüğü “kocanın kız kardeşi” anlamında geçmektedir.

¹³³ “ufak, küçük” (EUTS-DLT).

¹³⁴ bācı (< *bāca)+nak. Gülensoy, age, s. 100.

¹³⁵ Age, 99.

Qéynanamniñ iti *qéyin atam* terepke quvaydu. (*Kaynanamın iti, kaynatama doğru havlar.*) (UALD)

qéynata: “kaynata, kayın peder” (kayın+ata)

Qéynata - ata bolmas. (*Kaynata baba olmaz.*) (UALD)

quda: “dünür” (Moğ. *quda*¹³⁶)

Xudadin qorqma *qudañdin* qorq. (Allah’tan korkma, dünüründen kork.) (UAKÖ)

yeñge¹³⁷: “yenge” (yängä, yänggä, yeñe ET. > yeñge DLT)

Akañ kimni alsa *yeñgeñ* şu. (*Ağabeyin kimi alsa yengen o.*) (UALD)

3. Eşlerin Birbirine Göre Durumlarını Bildiren Akrabalık Adları

ayal: “kadın, hanım” (iyâl Ar.)

Ayaliñ düşmen bolsa, miñ düşmendin yaman. (*Hanımın düşman olursa, bin düşmandan kötü.*)

er: “koca, erkek, er, eş, adam, insan” (är EUTS > er DLT > er KB)

Xotun kişiniñ pakizliqini *ériniñ* yaqisidin kör. (*Kadının temizliğini kocasının yakasından anla.*)

er-xotun: “karı koca, kadın – erkek” (er+xotun)

Er - xotun arisiğa kirgüçe, qiliç bilen qiliç arisiğa kir. (*Karı koca arasına girinceye kadar, kılıç ile kılıç arasına gir.*)

er kişi: “erkek, koca, eş” (er+kişi)

Er kişi muz tağ, xotun kişi aptap. (*Erkek buz dağı, hanım güneş.*) (UALD)

xénim: “hanım, eş” (ET. *kang ‘akrabalık bildiren ad; baba, peder’ (EUTS, 164) + (u) m [> * kanum > hanum > hanım]¹³⁸)

Xénimniñ qéşiğa baqmay, etken éşiğa baq. (*Hanımın kaşına bakma, yaptığı yemeğe bak.*)

xotun: “kadın, hatun, hanım, eş” (ET. *katun* [> Fa., Ar. *xātūn* > T. *hatun* > *katun* DLT¹³⁹])

Héyt küni *xotun* alma, yamğur küni at. (Bayram günü kadın alma, yağmurlu günde at alma.) (UAKÖ)

Xotunniñ obdini ériñi baqar, déxqanniñ obdini yérini (baqar). (*Kadının iyisi kocasını, çiftçinin iyisi yerini bakar.*) (UALD)

xotun kişi: “kadın, hanım” (xotun+kişi)

¹³⁶ Age, s. 563

¹³⁷ *yé:ng* ‘yan’+ge < ya-ñ+ge. Age, s. 1120.

¹³⁸ Age, s. 403.

¹³⁹ Age, s. 405.

Xotun kişiniñ pakizliğini ériñiñ yaqısidin kör. (Kadının temizliğini kocasının yakasından anla.) (UALD)

4. Genel Olarak Akrabalık, Tanışıklık ve Yakınlık Bildiren Adlar

aile: “aile” (âile Ar.)

Aile namrat bolsa, oğul vapalıq bolur. (Aile yoksul ise, oğul vefalı olur.) (UALD)

qayaş: “akraba” (kadhaş, kadaş, kağadaş ET. > kadaş DLT > kadaş KB)

Ağriq aştin kéler, bala kérindaştin (~qayaştin.) (Hastalık yemekten gelir, bela kardeşten -akrabadan.) (UAKÖ)

Qayaşıñ beg bolsa, qara yerde kémeñ qatnar. (Akraban bey olsa, karada gemin yürür.) (UALD)

tonuş: “tanıdık” (tonu-ş)

Tuqqandin tonuş yaxşı. (Akrabadan tanıdık iyidir.) (UALD, UAKÖ)

tuğqan: “akraba” (tuğ-qan)

Kembeğeldin tuğqanmu qaçıdu. (Fakirden akraba da kaçır.) (UALD)

Tuğqanniñ sözi candin öter. (Akrabanın sözü candan geçer.) (UALD)

tuqqan: “akraba” (tuq-qan)

Tuqqandin yamanlığan - eqilniñ yoqlığı, Tamaqtin yamanlığan - qosaqniñ toqlığı. (Akrabasını kötüleyen akıl yokluğundan, yemeğini kötüleyen karın tokluğundan.) (UALD)

uruq: “akraba, soy” (uruğ ET. > uruğ KB)

Baca uruq bolmas, sanduq quruq bolmas. (Bacanak akraba olmaz, sandık boş kalmaz.) (UAKÖ)

uruq-tuğqan: “akraba, soy” (urug turıg DLT)

Uruq - tuğqan yat bolmas, altun - kümüş dat (bolmas). (Hısım akraba el (yabancı) olmaz, altın gümüş paslanmaz.) (UALD)

uruq – tuqqan: “akraba, soy” (urug turıg DLT)

Uruq - tuqqan bir ölükte, bir tirikte. (Akraba bir ölümde, bir diride (doğumda).) (UALD)

5. Dost, Arkadaş, Sevgili, Komşu Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları

adaş: “arkadaş” (adaş, ādhaş, hadaş ET. > adaş DLT > adaş KB)

Çapaqniñ qarıǵu adışı bar. (Gözü çapaklının kör arkadaşı var.) (UALD)

ağine: “dost”

Ağine beşiñğa gün çüşkende bilinidu. (Dost başın derde düştüğünde belli olur.) (UALD)

amraq: “dost, sevgili, aşık, yâr” (amraq EUTS)

aşna: “dost, sevgili” (âşinâ Fa.)

Vapasiz qérindaştin, vapadar *aşna* (~xoşna) yaxşı. (*Vefasız kardeşten, vefalı dost (komşu) iyi.*) (UALD)

aşiq: “sevgili, âşık” (‘âşiq Ar.)

Aşiqniñ nuqsini közge körünmes. (*Sevgilinin kusuru göze görünmez.*) (UALD)

canan: “sevgili, yâr, canan” (cânân Fa.)

Candin keçmigüçe *cananğa* yetkili bolmas. (*Candan geçmeyince canana ulaşılmaz.*) (UALD)

dost: “dost” (düst Fa.)

Dost tuğqan bolmas. (*Dost kardeş olmaz (değildir).*) (UALD)

hemra: “arkadaş, yoldaş” (hem-râh Fa.)

Put putqa *hemra*, qol qolğa. (Ayak ayağa arkadaş, el ele.) (UAKÖ)

hemrah: “arkadaş, yoldaş” (hem-râh Fa.)

Hemrahni yolda sina, tögini çölde. (*Arkadaşını yolda, deveyi çölde sina.*) (UALD)

xoşna: “komşu” (konşu EUTS > konşı, koşnı DLT)

Xoşnañ téç, özeñ téç. (Komşun dinç, kendin de dinç.) (UAKÖ)

qoşna¹⁴⁰: “komşu” (konşu EUTS > konşı, koşnı DLT)

Pul bérip öy alğuçe, altun bérip *qoşna* al. (*Para verip ev alıncaya kadar, altın verip komşu al.*) (UALD)

meşuq: “aşık, sevgili, maşuk” (ma’şūk Ar.)

Köp nersige *aşiq* bolğuçe, birnersige *meşuq* bol. (*Çok şeye âşık oluncaya kadar, bir şeye maşuk ol.*) (UALD)

ülpet: “dost, ahbap” (ülfet Ar.)

Ülpet tap - qudret tap. (*Dost kazan, kudret kazan.*) (UALD)

yar: “sevgili, yâr” (yâr Fa.)

Bir yürekke ikki *yar* siğmas, bir yılda ikki yaz bolmas. (*Bir yüreğe iki sevgili siğmaz, bir yılda iki yaz olmaz.*) (UALD)

yoldaş: “arkadaş, dost” (yol+daş)

Yaman adem *yoldaş* bolmas, yoldaş bolsimu sirdaş (bolmas). (*Kötü insan arkadaş olmaz, arkadaş olsa da sırdaş olmaz.*) (UALD)

6. Özlük-Üveylik Bildiren Akraba Adları

ögey¹⁴¹: “üvey” (ögey DLT)

¹⁴⁰ kon+uş+u. Age, s. 536.

¹⁴¹ ög ‘anne’+(e)y. Age, s. 1003.

Anisi *ögey* bolsa, atisimu *ögey*. (*Anası üvey olursa, babası da üvey olur.*) (UALD)

ögey ana: “üvey anne” (ögey+ana)

Ögey ana öttin aççıq. (*Üvey anne safradan acı.*) (UALD)

ögeylik: “üveylik” (ögey+lik)

Ögeylik anidin emes balidin. (*Üveylik anadan değil çocuktan.*) (UALD)

öz: “öz, kendi, ben, üvey olmayan” (öz EUTS > öd, öz DLT)

öz ana: “öz anne” (öz+ana)

Kişiniñ quşlığınıñ *öz anañniñ* muşlığını yaxşı. (Başkasının okşamasından –sevdirmesinden- kendi annenin yumruklaması yeğdir.) (UAKÖ)

öz bala: “kendi çocuğu, öz evlat” (öz+bala)

Kişiniñ balisi sarañ bolsa, külgüñ kélidu, *öz balañ* sarañ bolsa, ölgüñ kélidu. (Başkasının çocuğu aptalsa, gülesin gelir, kendi çocuğun aptalsa, ölesin gelir.) (UAKÖ)

Her kimge *öz balisi* eziz. (*Herkese kendi çocuğu kıymetlidir.*) (UALD)

7. Medeni Hâli Belirten Adlar

boydaq: “bekâr” (boydak¹⁴²)

Boydaqni elçi qoymas. (Bekârı dünür göndermezler.) (UAKÖ)

boytaq: “bekâr” (bk. boydaq)

Boytaqniñ derdi tola. (*Bekârın derdi çok.*) (UALD)

Boytaq bazardin qalmas, tul xotun mazardin (qalmas). (*Bekâr pazardan, dul kadın mezarlıktan çıkmaz.*)

ersiz: “ersiz, kocasız” (er+siz)

Aşnañğa işinip *ersiz* qalma. (*Dostuna inanıp ersiz (kocasız) kalma.*)

ersiz ayal: “kocasız kadın” (U. er+siz + Ar. iyâl)

Ersiz ayalniñ haliğa vay. (*Kocasız kadının hâline vay.*)

ersiz xotun: “erkeksiz kadın” (er+siz+xotun)

Ersiz xotun - yügensiz at. (*Erkeksiz kadın dizginsiz at.*)

xotunsiz: “kadınsız, evlenmeyen erkek” (xotun+siz)

Xotun tallığan *xotunsiz* qalar, otun tallığan otunsiz (qalar). (*Kadın seçen kadınsız, odun seçen odunsuz kalır.*)

tul: “dul” (tul ~ tol ET. > tul, tugsak DLT > tul, tulsak KB)

Köp öylengen *tul* qalar. (*Çok evlenen dul kalır.*) (UALD)

tul xotun: “dul kadın, dul” (tul+xotun)

Tul xotun tuzluq umaç. (*Dul hanım tuzlu çorba.*) (UALD)

¹⁴² Türkçe Sözlük, s. 306.

8. Cinsiyet-Büyüklik-Küçüklük Gibi Kişinin Durumunu Belirten Adlar

çugan: “genç kız” (cüvân Fa.)

Çaqqañ *cuganni* böşük (~töşek) üstide sina (körün). (Evlenecek genç kızı beşik (~döşek) üstünde sina (~gör). (UALD)

cuvan: “genç kız” (cüvân Fa.)

Qış küni ya cuva al, ya *cuvan* al. (*Kış günü ya kürk al, ya genç kız al.*) (UALD)

çal: “yaşlı adam, ihtiyar (erkekler için)” (çal DLT > çal KB)

Şal suğa qanmaptu, *çal* öyge. (*Çeltik suya doymaz, ihtiyar eve doymaz.*) (UALD)

çişi: “dişi” (tişi EUTS > tişi DLT > tişi KB)

Ğemsiz kişi bolmas, ersiz *çişi* (bolmas). (*Gamsız insan olmaz, ersiz (erkek-siz) dişi olmaz.*) (UALD)

erkek: “erkek” (ärkāk, irkāk ET.)

Erkekniñ yēşi içige aqar. (*Erkeğin gözyaşı içine akar.*) (UALD)

qéri: “yaşlı” (ħarı, ħarı, ħarig EUTS > karı DLT > ħarı KB)

Qéri kelse aşqa yaş kelse işqa. (Yaşlılar yemeğe gençler ise işe gelir.) (UAKÖ)

Hasa qariguniñ közi, *qeriniñ* tüvrüki. (*Değnek (baston) körün gözü, ihtiyarın direği (dayanağı).*) (UALD)

qéri adem: “yaşlı insan, yaşlı adam” (U. qéri + Ar. âdem)

Kiçik bala toyğiniñ bilmes, *qéri adem* qoyğiniñ bilmes. (*Küçük çocuk doyduğunu, yaşlı insan koyduğunu bilmez (hatırlamaz).*) (UALD)

qéri xotun: “ihtiyar kadın, yaşlı kadın” (qéri+xotun)

Su üstide iz bolmas, *qéri xotun* qız bolmas. (*Su üstünde iz olmaz, yaşlı kadın kız olmaz.*) (UALD)

qéri kişi: “yaşlı insan” (qéri+kişi)

Qéri kişige yumşaq çelpek. (*Yaşlı insana yumuşak çörek.*) (UALD)

yaş: “genç, küçük”

Ölüm *yaş-qériğa* baqmas. (Ölüm genç ihtiyar bilmez.) (UAKÖ)

Yaş kelse işqa, qéri kelse, aşqa. (*Genç gelirse işe, yaşlı gelirse aş.*) (UALD)

yaş vaqit: “gençlik” (U. yaş + Ar. vaqt)

Yaş vaqitta qilğan ibadet taşqa möhür basqandek, *Qeriganda* qilğan ibadet qumğa möhür basqandek. (*Gençlikte yapılan ibadet taş mühr basmak gibidir; yaşlılıkta yapılan ibadet kuma mühr basmak gibidir.*) (UALD)

yaşliq: “gençlik” (yaş+liq)

Yaşliqiñda bağ etseñ, namiñ öçmes. (Gençliğinde bağ edersen, adın unutulmaz (sönmez). (UALD)

İşle yaşliq céğiñda, gül éçilsun béğiñda. (Çalış gençliğinde, gül açılsın bahçende.) (UALD)

balagetke yetken qiz: “ergenlik çağına gelen kız” (balagetke+yetken+qiz)

Balagetke yetken qiz eynek aldidin ketmes. (Ergenlik çağına gelen kız ayna karşısından ayrılmaz.) (UALD)

9. Akrabalığın veya Yakınlığın Bulunmadığını Bildiren Adlar

el: “insan, başkası”

Özüñni özüñ maxtima, el maxtisun. (Sen kendini övme, başkası seni övsün.) (UALD)

özge: “başka, yabancı” (öz+ge)

Oğul tuğsa özidin körer, qiz tuğsa özgidin (körer). (Oğlan doğsa kendinden görür, kız doğsa başkasından (yabancı) görür.) (UALD)

yat: “yabancı” (yat EUTS > yat DLT)

Yatni öz qilğan qiz bala. (Yabancıyı öz yapan kız çocuğudur.) (UALD)

II. Uygur Atasözlerinde Yer Alan Akrabalık Adlarının Değerlendirilmesi

Bir önceki bölümde sınıflandırarak verdiğimiz Uygur Türkçesinde akrabalığı gösteren adlar bu bölümde Uygur atasözlerindeki işlenişi yönüyle ele alınacaktır.

Anne, Baba ve Çocuk:

Anne-baba konulu Uygur atasözlerinde anne-babanın değeri yanında anne-baba-çocuk ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu atasözlerinde hem anne-babanın çocuklarına karşı hem de çocukların anne-babaya karşı sorumluluk ve görevleri şeklinde iki taraflı bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu başlıkla ilgili açıklamalarımıza ilk olarak annenin ve babanın bir atasözünde değerlendirildiği “*Ata öyniñ tüvrüki, ana öyniñ yürüki*” örneği ele alarak başlayalım. Ailede anne-babanın yeri ve önemi ayrı olduğu gibi işlevleri de birbirinden farklıdır. Türk aile yapısında ailenin reisi kabul edilen baba ailesine bakmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Yani baba ailenin geçimini sağlayan, ailesini ayakta tutan kişi olduğundan atasözünde evin direği olarak gösterilmiştir. Anne, ailede ev işleriyle birlikte çocuklarının ve eşinin her

türlü bakımıyla meşgul olan ve evi çekip çeviren kişidir. Atasözünün ikinci kısmında annenin evin kalbi yani kurulan yuvanın temeli olduğu söylenmiştir. Bir organ olan kalp ile anne aynı işlevi paylaşması bakımından bir tutulmuştur. Nasıl ki insanın yaşaması için kalp gerekli ve önemli bir organsa anne de aile için o denli önemlidir. Ailenin varlığını sürdürmesi, her zaman birarada bulunması ve yıkılmaması için babayla birlikte annenin de büyük bir işleve sahip olduğu belirtilmiştir. Uygur Türklerinde bu durumu en iyi özetleyen, birinci ağızdan (ben-birinci tekil) anlatımın hâkim olduğu atasözü “*Dadam bolmisa moridin tütün çıqmas, Anam bolmisa qazandin aş (çıqmas)*” şeklinde geçmektedir. Çocuğun babası olmasa evden duman çıkmayacağını, annesi olmasa evde yemek pişmeyeceğini söylediği bu atasözünde anne de baba da sahip olduğu görevler bakımından ailede olmazsa olmaz sayılmış ve ebeveynlerin birbirinin yerini alamayacağı vurgulanmıştır. Her iki atasözünde eşler gerek birbirinin gerekse ailenin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Bunlara göre birinin eksik olması demek aile yapısının bozulması ve temelinin sarsılması demektir.

Uygur atasözlerinde anne ve baba anlatılırken büyüklüğün, gücün ve sonsuzluğun timsali olan dağ ve deniz sözcükleri kullanılmıştır.

“*Ana - tağdek panah*” anne için dağ gibi sığınak benzetmesinin yapıldığı bu atasözünde anne, çocuğun yaşadığı olumsuz duygu durumları karşısında her zaman gelip sığınabileceği, çocuğun kendisini her türlü kötülüklerden ve zararlı davranışlardan koruyup kollayacağına inandığı, çocuğa kendini güvende hissettiren güçlü bir sığınak veya kimse olarak belirtilmiştir. Annelik ve babalık duygusunu yaşayan bireylerin çoğu iç dünyasında çocuklarına karşı yoğun bir sevgi barındırır. “*Ata köñli tağdek çoñ, ana köñli déñizdek*” atasözünde söylendiği üzere baba çocuğuna dağ gibi büyük bir sevgiyle bağlıyken anne de deniz gibi sonsuz bir sevgiyle bağlıdır.

Uygur atasözlerinde anne-babanın terbiyeli, ahlaklı, iyi huylu, kendisine ve topluma yararlı çocuklar yetiştirmelerinin öneminden bahsedilmiştir. Eğitim ve terbiye konusu ebeveynlerin üstüne düşen mühim görevleri arasındadır. Çocuğun eğitimi okuldan önce ilk aile kurumunda başlamaktadır. “*Yaxşı bala terbiyileşke bağliq*” atasözünde bir çocuğun iyi ya da kötü yetişmesi aileye yani terbiye ediliş biçimine bağlanmıştır. Özellikle atasözlerinde çocuğun küçük yaşlarda eğitilmesi açıkça vurgulanmıştır. Çocuğun nasıl biri olacağı küçüklüğünden belli olduğundan yetiştirilme tarzı konusunda en büyük payı ailesi alır. Çocuğu küçük yaşlarda düzgün bir şekilde eğitmek ve öğretmek, şayet çocuğun beğenilmeyen davranışları varsa bunları değiştirmek daha kolaydır. Çocuğun eğitimi ve terbiyesi hususunda gereken özen gösterilmediği takdirde ailenin

neslinin kuruyacağı ifade edilerek çocuğu iyi ve güzel yönde yetiştirmenin önemine değinilmiştir. Aşağıda sıralanan atasözlerinde yukarıda açıkladığımız düşüncelerin dile getirildiği görülmüştür. “*Balini baştin öget ; Tériq qulıgıdın melum, bala kiçikidin ; Ziraet kökidin melum, bala kiçikidin ; Balañni edepke ögetmi-señ nesliñ qurur ; Exlaqsız bala - müñgüzi yoq kala.*”

İhsan Kurt, Türk atasözlerini psikolojik bir yaklaşımla ele aldığı kitabında çocuğun gelişiminde kalıtım ve çevre faktörlerinin etkili olduğundan bahsetmiştir. Dünyaya gelen çocuğun fiziksel özellikleri yönünden anneye veya babaya benzemesi kalıtımla açıklanır. Çünkü biyolojik bir terim olan kalıtım genetikdir. Kurt, kalıtımın bu kuralını atasözlerinden verdiği örneklerle desteklemiştir.¹⁴³ Ancak daha sonra İhsan Kurt, kalıtımın sadece fizikî yapılanma üzerinde değil çocuğun davranışları üzerinde de tesirinin bulunduğu neticesine ulaşmıştır.¹⁴⁴ Bizim de çalışmamızda Uygur atasözlerinde kalıtımın davranış üzerindeki belirleyiciliğine örnek oluşturan 3 atasözü¹⁴⁵ karşımıza çıkmıştır. “*Atisi ğora yése, balisiniñ çişi qamaptu.* (Babası koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.) ; *Ata hüniri oğulğa miras, Ana hüniri qızğa (miras).* (Babanın hüneri oğluna, annenin hüneri kızına mirastır.) ; *Qız aniğa tartıdu oğul bala dadığa* (Kız anasına, oğlan babasına çeker.)” bu atasözlerinde kızın veya oğlanın anne babasının genlerinden gelen davranış biçimlerini benimsemesi söz konusudur.¹⁴⁶

Kalıtım faktöründen sonra çocuk üzerinde etkili olan diğer bir faktörün çevre olduğunu söylemiştik. Uygur atasözleri arasında çevre faktörünü ortaya koyan atasözleri kalıtıma oranla daha fazladır. Çocuğun ilk etapta en yakın birincil çevresi şüphesiz ailesidir. Ailesinde de anne ve babasıdır. Çocuk ailede en çok anne-babasını görür ve günün önemli bir kısmını onlarla beraber geçirir. Dolayısıyla çocuk, anne ve babasını kendine *rol model* olarak aldığından bir süre sonra onlar gibi davranmaya, yapmaya, konuşmaya ve düşünmeye başlar. Çocuk davranışlarını genellikle ebeveynleri doğrultusunda şekillendirerek yetişmektedir. Bir Uygur atasözünde “*Ata - ana baliniñ eyniki*” (Anne-baba çocuğun aynasıdır) denirken diğer bir atasözünde “*Ata-aniniñ hayati balisida*” (Ana-babanın hayatı çocuğunda) denmiştir. Yani atasözlerinde anne-babanın hayatının çocuğa geçtiği ve çocuğun da hareket ve tutumlarıyla anne-babasını yansıtarak onları temsil ettiği dile getirilmiştir. Burada çocuğun ailesinden neyi nasıl görür

¹⁴³ Geniş bilgi için bk. İhsan Kurt, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara 1991, s. 65-66.

¹⁴⁴ Age, s. 66.

¹⁴⁵ Uygur atasözlerinde kalıtımın(soyaçekim) davranışlar üzerindeki etkisini gösteren atasözleri çoğaltılabilir. Bizim yalnızca 3 örnek vermemizin sebebi çalışmamızın konusunun içinde akrabalık adı geçen atasözleriyle sınırlı olmasından kaynaklıdır.

¹⁴⁶ Age, s. 66.

ve öğrenirse öyle olacağı düşüncesi görülmektedir. Bu yüzden ebeveynler konuşma ve davranışlarında ölçülü ve dikkatli olmaya özen göstermelidir. “*Ana körüp qız al, qırğak qörüp böz*” cümlesinde ise annenin de bir nevi kızını yansıttığı, anne nasılsa kızının da onun gibi olacağı anlatılmıştır. “*Oğul atini doraydu, qız anini ; Qız anisini dorar ; Ata qandak bolsa, bala şundaq ; Ata-ana qanqaq bolsa, bala şundaq ; Ata körgeñ oq yonuydu, ana körgeñ ton piçidu*” şeklinde geçen atasözleri kızın annesini, oğlanın babasını örnek alarak taklit ettiği yargısı üzerine toplanmıştır. Kız annesinden, oğlan babasından ne görürse onu yapmaktadır. Burada asıl önemli olan dikkati çekeceğimiz nokta kızın anneye, oğlanın babayla özdeşleştirilerek çocuğa cinsel hüviyyet kazandırıldığıdır.¹⁴⁷ Ebeveynler elbette kız olsun erkek olsun iki evladından da cinsiyet ayırt etmeksizin sorumludur. Fakat Türk toplumunda annenin kızıdan babanın oğuldan sorumlu olması gibi genel bir anlayış vardır. Bu anlayışın Uygur Türklerinde de var olduğu onların yarattıkları atasözlerinden belli olmaktadır. “*Oğul dadiniñ, qız aniniñ ; Qizni anisi saqlisun, oğulni atisi (saqlisun) ; Çaqni burğan tanisi, qizni burğan anisi.*”

Yine bu başlık altında vermeyi daha uygun bulduğumuz diğer bir konu çocuk açısından anne-babanın değerlendirildiği atasözleridir. “*Ata - anañni hörmet qil ; Ata - anañğa ceniñni pida qil ; Ata - anañniñ çiriğini öçürme ; Açlıqtin ölseñmu, ata-anañni taşlıma.*” Uygur atasözlerinde çocuklara anne-babalarına karşı saygı, sevgi, şefkat göstermeleri ve bu davranışları daimî olarak her durumda korumaları gerektiği öğütlenmiştir. Çocuk maddî açıdan zor durumda olsa dâhi anne-babasını atmamalı, her nolursa olsun onlara bakma gayreti içerisinde olmalıdır. Bunu yapabilen kişiler hayırlı evlat sayılır. Ayrıca vicdan ve merhamet duygusuna sahip çocuklar yetiştirmenin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki bir dönem anne ve baba, çocuklarını büyük bir özveriyle bakıp büyüterek onların bugünlere gelmesini sağladıysa çocuklar da aynı özveriyi ebeveynlerine göstermelidir. Onlarla bizzat yakından alakadar olmalıdır. Bazı şeylerin kaybedildikten sonra kıymetinin anlaşıldığı, o zamanda çok geç kalındığı ve bir anlamının olmadığı, bu yüzden çocukların anne-babası hayattayken değerini bilmeleri ve ona göre davranmaları gerektiği “*Anisi ölmey, ana qedrini bilmes, Atisi ölmey, ata qedrini bilmes*” atasözünde dile getirilmiştir. Paragrafın başında sıraladığımız atasözlerinden ikincisinde “annen-baban için canını feda et” denmiştir. Bu atasözüyle evlatların anne-babası için ne kadar fedakârlık yapsa az kalacağı anlatılmak istenmiştir.

¹⁴⁷ Age, s. 20.

Çocuklar, anne-babasının gönlünü hoş tutar, onlarla ilgilenir ve iyi davranırsa annenin ve babanın hayır duasını almaya nail olurlar. “*Ata - ana duasi otqa, suğa paturmas*” atasözünde söylendiği gibi anne-baba duası çocuğu ateşe suya batırmaz, onu düştüğü sıkıntı ve belalardan kurtararak korur. Bu yüzden duaların en hayırlılarından. Aynı zamanda Uygur atasözlerinde dikkatimizi çeken cennetin annenin olduğu gibi babanın da ayakları altında olduğunun söylenmesidir. “*Ana ayığı – cennet ; Ata ayığıda cennet bar*” bu atasözleri akla hemen İslam dininde bulunan “*Cennet annenin ayakları altındadır.*” şeklindeki sözü getirmektedir. Fakat bu sözün aynı veya benzer biçiminin “baba” için söylenmiş olanı yoktur. Yine bu atasözleri ve sözle çocukların anne-babalarına karşı saygılı ve itaatkâr olmalarının önemi bir kez daha vurgulanırken, bu şekilde davranmanın cennete açılan kapıya işaret olduğu anlatılmıştır.

Son olarak “*Ata - anaña néme qilsañ, baliliriñdin şuni körisen*” sözünde anne-babasına iyi, hoş, güzel davrananların ileride kendi çocuklarından iyilik göreceği buna karşın hırçınlık yapıp tersleyenlerin, sevip saymaların ise kötülük göreceği söylenerek kişinin hayatında insanlara nasıl davranırsa karşılığını da o şekilde alacağı belirtilmiştir.

Öz Anne-Üvey Anne

Türk toplumunda üvey anne için çizilen profilin olumsuz manada olduğu görülür. Kötü kadın olarak gösterilen üvey anne çocuğa iyi davranırsa da hareketlerinde ve yaptıklarında sürekli bir art niyet aranır. “*Aş berse savuq berdi, nan berse köyük berdi, ögey aniniñ dedi*” atasözünde yazıldığı gibi üvey annelerin karşılaştığı en büyük ve genel problem yaptıklarının çocuk tarafından bir bahane bulunarak hiçbir zaman beğenilmemesidir. Ama bu yaklaşım üvey anne olan kadının özünde nasıl biri olduğuna göre değişir.

Atasözlerinde değinilen diğer bir mesele üvey annenin babayı da etkileyerek çocuğa karşı yabancılaştırmasıdır. Bu tür davranışlarından dolayı üvey annenin, acı bir sıvı olan safradan daha acı olduğu söylenmiştir. “*Anisi ögey bolsa, atisimu ögey ; Ögey ana öttin aççıq*”

Öz ve üvey annenin karşılaştırıldığı “*Ögey aniniñ xuşlığınidin, öz aniniñ muştlığını yaxşı*” atasözüne göre tartışmasız öz annenin çocuğa kızması hatta vurması, üvey annenin güzel davranmasından daha iyidir. Bu sözle anlatılmak istenen, üvey anne çocuğu ne kadar hoş tutarsa tutsun öz annesinin yerini hiçbir zaman alamayacağıdır.

Çocuk:

Bu başlık altında öncelikle Uygur atasözlerindeki yargılardan hareketle çocuğa (kız-erkek) bakışın nasıl olduğuyla ilgili genel bir değerlendirmeden sonra çocuk terimi, cinsiyete göre kız çocuğu ve erkek çocuğu şeklinde 2 başlığa ayrılarak ele alınacaktır.

Uygur Türklerine ait “*Ailiniñ yiltizi – bala.*” atasözünde çocuk ailenin kökü diğer bir söyleyişle temeli olarak görülmüştür. Bilindiği üzere kök bir şeyin en dip ve sağlam bölümünü oluşturur. Bu atasözüne istinaden ailenin çocuk temeli üzerine kurulduğu görüşü ortaya çıkar. Öyleyse aile tam anlamıyla çocuk sahibi olunduğu vakit bir anlam kazanır. Eş ve akrabalar arasında bulunan bağ çocuk sayesinde farklı bir boyuta ulaşır. Aile bağlarının gücü çocukla daha da pekiştirilmiş olur.

“*Dunyada balidin artuq bayliq yoq.*” atasözünde çocuk her şeyin üstünde tutulmuş ve en büyük zenginlik olarak belirtilmiştir. Bunun devamındaki “*Öy körki bala, dastihan körki méxman ; Baliliq öy bazar, balisiz öy mazar ; Balisi bar öy, çiriği bar öy ; Balisiz öyde bext yoq.*” atasözlerine göre çocuk evi güzelleştiren manevi bir varlık, evi aydınlatan bir ışıktır. Çocuğun olduğu ev pazar gibi hareketli ve şendir. Bir ailenin neşe kaynağı olan çocuk mutlulukla eşdeğerdir. Buna karşılık çocuğun olmadığı ev Uygur atasözlerinde mezar gibi karanlık, sessiz ve hüznün dolu olduğu yer şeklinde betimlenmiştir.

Getirdiğimiz yorumlamalardan anlaşıldığı gibi Uygur Türklerince çocuk, atasözlerinde son derece güzel ve anlamlı bir şekilde anılmıştır. Ayrıca verdiğimiz 7 atasözünde cinsiyet ayırt edilmeksizin çocuk (kız-erkek) üzerinde durulmuş ve İhsan Kurt’un deyimiyle evvela “*Çocuğa çocuk olarak değer verilmiştir.*”¹⁴⁸

Kız Çocuk:

Uygur atasözlerinde kız çocuğu çiçek ve çiçeğin bir türü olan gül gibi unsurlara benzetilmiştir. Bunlar arasında gül, çiçeğin özel bir türü olarak bilinir. O hâlde bu başlık altındaki atasözlerinde Uygur Türklerinin kız çocuğuna verdiği değer açıktır. Kız, evin süsü ve o eve renk katan bir çiçek gibidir. “*Qiz - anığa ésilğan çéçek ; Qiz bala - öy zéniti ; Qiz bala - öyniñ güli ; Qizi bar öy güli bar bağ.*”

İslam inancında üç kız çocuğunu güzel bir biçimde yetiştirenlere cennetin müjdelendiği bir söz bulunur. Uygur Türklerinde de aynı inancın varlığı “*Üç qiz çoñ qılğan cennetke kirer*” atasözünde karşımıza çıkar. Denk gelinen başka bir

¹⁴⁸ Age, s. 26.

“*Yette qizi bar kişiğe dozax oti haram*” atasözünde ise sayı 3 kızıdan 7’ye yükseltilmiş ve yedi kıza olana cennet ateşinin haram kılındığı belirtilmiştir. Bu iki atasözünde de kız çocuğuna verilen önem dinî açıdan ortaya konmuştur.

“*Yaxşı qiz - yette oğul*” bu atasözünde ise iyi yani hayırlı olan kız çocuğunun yedi oğula denk olduğu belirtilmiştir.

Uygur Türklerinde kızın büyüdüğü zaman sözün çok olacağını söyleyen “*Qiziñ çoñ bolsa gep tola.*” atasözünün bulunması toplumun gençlik çağındaki kız çocuklarına karşı olumsuz bir tutum içerisinde olduğunu gösterir. Başkalarının bir şey söylemesini engellemek mümkün olmadığından herkes dilediğini konuşmaktadır.

Erkek Çocuk:

Oğul sözcüğünün geçtiği Uygur atasözleri kız çocuğu kadar fazla değildir. Erkek çocuğunun tek başına değerlendirildiği atasözü sayısı çok az olmakla birlikte bu atasözlerinde kız çocuğunu açıklarken verdiğimiz örneklerle benzer ifadeler kullanılmamıştır. Erkek çocukla ilgili atasözlerinde cinsiyet ayrımı konu edinilmiştir. Örneğin “*Oğul baliniñ seti yoq*” atasözünün tercümesi “*Erkek evladın çirkinini yok*” şeklindedir. Burada anlatılmak istenen eğer çocuğun cinsiyeti erkekse güzel ya da çirkin olmasının bir önemi olmadığıdır. Çocuklar arasında cinsiyet ayrımına neden olan etmenlerden biri soy meselesidir. Türk toplumunda erkek çocuğun soyun devamlılığını sağladığı düşüncesi egemendir. Bu da tabii olarak erkek çocuğunun kız çocuğundan daha üstün tutulmasına ve önemsenmesine yol açmıştır. “*Oğul barniñ özi bar, qizi barniñ izi bar*” atasözünün ilk cümlesinde *oğlu olanın kendisi var* denmesi oğlan çocuğunun ailenin soyadını yaşatacak olmasındandır. Oğlana karşılık ikinci cümlede *kızı olanın izi var* denmesi ise kız çocuğunun evlendiğinde soyadının değişecek olmasındandır. Yine “*Oğul tuğsa özidin körer, qiz tuğsa özgidin (körer)*” örneğinde bir önceki atasözle aynı şey kastedilmesinin yanı sıra kız çocuğunun doğrudan aile dışı tutularak yabancı damgasının vurulduğu görülür.

Hâlbuki kız çocuğu da erkek çocuğu da yaratılış ve soyaçekim kanunları bakımından eşittir ve aralarında bu şekilde bir farklılık bulunmamaktadır. Bir çocuğa kız ya da erkek olmasına göre değer biçilmesi ve ayrım yapılması yanlış bir davranış olmakla birlikte Türk toplumunun geleneksel yapısından kaynaklıdır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Age, s. 27.

Bir önceki başlıkta kız çocuğuna verilen değeri örneklerle göstermiştik. Buna rağmen belirgin bir biçimde kız-erkek ayrımı yapan atasözlerine rastlanması çelişkili bir durumdur.

Torun:

Uygur atasözleriyle ilgili taranan kaynaklarda torun sözcüğünün geçtiği toplam 3 atasözü tespit edilmiş ve bu 3 atasözünden 2'si çalışmamızda değerlendirmeye alınmıştır. Torun sözcüğünün yer aldığı Uygur atasözlerinde çocuk sözcüğü de kullanılarak ikisi arasında karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmada torunun ayrı bir yeri bulunduğu ve öz evlattan daha çok sevildiği belirtilmiştir. Ne de olsa torun kişinin çocuğunun çocuğudur. Örneğin "*Balidin nevre tatliq*" atasözüne göre torun, çocuktan daha tatlı ve sevimlidir. Yine "*Balañ-öskiçe, nevreñ-ölgüçe.*" atasözü toruna duyulan sevginin, evlat sevgisinin önüne geçtiğini dile getiren benzer bir başka örnektir.

Kardeş:

Kan bağıyla bağlı olan ve birinci derece akrabalar arasında yer alan *kardeş* terimi Uygur atasözlerinde hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda karşımıza çıkmıştır.

Olumlu anlamda kullanıldığı "*Qarlıgaç balisiğa yem bérer, qerindaş qérindaşqa can (bérer) ; Yaxşı künde yat yaxşı, Yaman künde qérindaş (yaxşı)*" atasözlerinin ilkinde kardeşin kardeşe can verdiği söylenerek birlikte daha güçlü oldukları vurgulanmıştır. İkinci atasözünde kardeşin bir kimse için kötü günlerde en büyük destekçi ve yardımcı olduğuna değinilmiştir. Bunlara göre diyebiliriz ki; Uygur atasözlerinde kardeş, bir nevi kara gün dostu ve tutunacak bir dal olarak görülmüştür.

Olumsuz anlamda kullanıldığı atasözlerinde kardeş başa bela açan kişi olarak söylenmiş ve vefasız oluşu dile getirilmiştir. Bu durumda bela uzaktan değil insanın en yakını olan kardeşinden gelmektedir. Diğer yandan vefasız kardeşe karşılık vefalı olan dost ya da komşunun tercih edildiği görülmüştür. "*Ağriq - aştin, bala – qérindaştin ; Bala kelse qérindaştin ; Vapasiz qérindaştin, vapadar aşna (~xoşna) yaxşı.*"

"*Körelmes qérindaşniñ bextinimu körelmeydu*" atasözünün anlamı "*Haset (kıskanç) kardeşinin mutluluğunu da çekemez (kıskanır)*" şeklindedir. Burada "kıskanç" olarak belirtilen abladan ya da abiden biri olduğu şüphesizdir. Öyleyse bu atasözü de olumsuzluk bildirirken kardeşler arasında kıskançlığın olabileceğini göstermektedir.

Gelin-Damat:

Uygur atasözlerinde gelin ve damat bir konu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Gelin ve damadın yer aldığı atasözlerinde ortak tema her ne kadar aileye evlilik yoluyla girmiş olsalar da el (yabancı) sayılmalarıdır. Hatta evlilik yoluyla kurulan birliktelikten dünyaya gelen çocuğu yabancılaştıran kişi anne yani gelin olarak görülür. Bu atasözlerinde ne gelinin ne de damadın kişinin öz çocuğuyla denk olamayacağı belirtilmiştir. *“Kélinniñ köñli keñ bolmas, öz balisiğa teñ (bolmas) ; Kül bilen tam bolmas, küyoğul oğul bolmas ; Oğlumniñ balisi - özemniñ balisi, yat qılğan anisi.”*

Buna rağmen öz kızın olup kötü olmasındansa gelinin iyi olanının yeğ tutulduğu atasözü de karşımıza çıkmıştır. Buradan ailenin iyi gelini kızları gibi görüp benimseyebilecekleri yargısı ortaya çıkmaktadır. *“Yaman qiziñ bolğuçe, yaxşı kéliniñ bolsun.”*

Kayınvalideler ile gelinler arasında anlaşmazlıkların ve çekişmelerin bulunduğu *“Piyazni kéliniñge toğrat”* atasözünden anlaşılmaktadır. Soğan, gözü yakan ve yaşartan bir sebze olduğundan atasözünde kaynananın soğanı geline doğratması söylenmiştir. Bu atasözünde görülen başka bir yargı ise kayınvalidenin gelin üzerinde otorite kurmaya çalışmasıdır.

Hanım-Kadın-Hatun/Koca-Erkek-Er:

Hanım-kadın-hatun, Uygur atasözlerinde en sık rastlanan akrabalık terimlerindenidir. Kocanın kastedildiği erkek-er terimleri ise atasözlerinde kadın kadar geniş bir kullanım alanına sahip değildir. Eşlerle ilgili tespit edilen atasözlerinde daha çok kadınla ilgili hükümler verilmiştir. Bunun sonucunda bir eş olarak kadın iyi ve kötü olmak üzere iki yönden ele alınmıştır. Bu atasözlerinde iyi hanımın ev ve eş için faydasından ve öneminden bahsedilirken kötü hanımın insana dert ve üzüntü kaynağı olarak belirtildiği görülmüştür. *“Xotunuñ obdan bolsa qaziniñ yağ, Xotunuñ yaman bolsa yürikiñ dağ ; Yaxşı xotun öyniñ gülistani, Yaman xotun öyniñ göristani”* bu iki örnekte göze çarpan kadınla ilgili verilen pozitif ve negatif yargıların bir atasözünde verildiğidir. İkinci örnekte iyi kadın evin gül bahçesi olarak sembolize edilirken kötü kadın evin mezarlığı olarak sembolize edilmiştir.

“Yaxşı xotun yaman erni er qılar, Yaman xotun yaxşı erni yer qılar” İyi bir eş güzel söz ve davranışları sayesinde kötü kocayı bile adam ederken, kötü bir eş aslında iyi olan kocaya zarar vererek onu bozar. Bu yüzden Uygur atasözlerinin birinde *“Xotun alganda xuyiğa qara”* erkeğin evlenmeyi düşündüğü kişiyi kendine hanım olarak almadan önce huyuna bakıp öyle alması tavsiye

edilmiştir. *“Yaxşı xotun erge dölet ; Yaman xotun - erge ölüm ; Yaman xotun alğan-niñ düşmini öyide ; Yaman xotun canğa pıçaq”* İyi hanım erkeğe devlet yani mutluluk, kötü hanım ise ölüm şeklinde tabir edilmiş ve hatta düşman olarak görülmüştür. Aynı zamanda iyi olan kadının evini bereketli kılacağına değinilmiştir. *“Yaxşı xotun - öy bérikit.”*

Uygur atasözlerinde kadın, kocasını ve evini nasıl baktığı ölçütüne göre iyi veya kötü olarak nitelenmiştir. *“Xotunniñ obdini érin baqar, déxqanniñ obdini yérini (baqar).”* Örneğin *“Xotun kişiniñ pakizliqini érinin yaqisidin kör.”* atasözünde bir kadının temiz yani titiz olup olmadığı kocasının yakasından anlaşılmaktadır.

Tabii ki erkeğin de hanımına saygı ve sevgi göstermesi ona karşı iyi davranması gerektiği aksi takdirde bu durumun erkeğin aleyhine olacağına söylendiği atasözüne de rastlanmıştır. *“Baqmisañ méliñ kéter, xarlisañ xotunuñ kéter.”* Bir bakıma kadının iyi veya kötü oluşu erkeğin davranışlarına da bağlıdır. Eğer erkek, hanımına karşı insafli davranırsa hanımın da kocasına karşı vefalı olacağı *“Er insaplıq bolsa, xotun vapadar bolur.”* atasözünde yer alır. Bu atasözünde evlilik ilişkilerinde her şeyin karşılıklı olduğu verilmek istenen diğer bir mesajdır.

Bu başlık altında değerlendirmeye aldığımız örneklerle göre; Uygur Türklerinin oluşturduğu atasözlerinin nazarında kadının ve erkeğin evlilikteki rolü iyi bir eş olarak tanımlanmıştır. Atasözlerinde baskın olarak ortaya çıkan yargıya iyi ya da kötü kadının etkisinin, gücünün ve öneminin her anlamda hissedildiğidir.

Kaynana-Kaynata:

Evlilik sonucu kurulan akrabalıklar arasında yer alan kaynana ve kaynata terimleriyle ilgili Uygur atasözlerinde olumsuz yargılar karşımıza çıkmıştır. Türk toplumunda kaynana, gelin tarafından genellikle çok seilmeyen ve hoşnut olunmayan kişidir. Gelin ve kaynana, aralarında yaşanan iletişim çatışmaları nedeniyle iyi geçinemeyen kimseler olarak görülür. Eskiden beri var olan kaynanalık algısı günümüzde değişmeden devam etse bile bu durum görecelidir.

Kaynana teriminin tek başına ele alındığı Uygur atasözlerinde kaynanayı kötüleyen ve şikâyet bildiren ifadelerin yer aldığı görülür. *“Qéynanamniñ gépi yaman.”* sözüne bakıldığında Uygur Türklerinde de sözleri kötü ve iğneleyeci konuşan kaynana modeliyle karşılaşılır. *“Qéynaniniñ nénini yéyişke tömürdin çış kérek.”* sözü gelinin kayınvalideye karşı aldığı tavrın derecesini gösterirken hoşlanmama durumunun karşılıklı olduğunu da bildirir.

Kaynanada görülen vaziyet kaynata için söz konusu değildir. Kocaya veya kadına göre birbirlerinin babası¹⁵⁰ olarak adlandırılan kaynata teriminin geçtiği atasözünde söylenen kaynatanın, kişinin öz babası gibi olamayacağıdır. “*Qéynata - ata bolmas.*”

SONUÇ

Atasözleri ait olduğu toplumun zihniyetini yansıtır. Bu halk ürünleri tecrübeye dayalı olduklarından halk edebiyatı içindeki diğer türlere göre daha gerçekçi görüşler sunar. Atasözlerinde hayatın içinden birçok kavram ve konu gibi akrabalık adları ile ilişkileri de yankısını bulmuştur. Uygur atasözlerinde akrabalık adı geçen pek çok atasözünün varlığı konuya geniş olarak yer verildiğini gösterirken Uygur Türklerince akrabalığa verilen önemi de ortaya koyar.

Uygur atasözlerinde kullanım yoğunluğu en yüksek terimler; anne, baba, çocuk ve kadın olarak belirlenmiştir. Atasözlerinde kan bağıyla oluşan 31 akrabalık adı tespit edilirken evlilik yoluyla oluşan 10, eşlerin birbirine göre durumlarını bildiren 7 akrabalık adı saptanmıştır. Amca, dayı, hala, teyze, baldız, elti, görümce, enişte, kayın, yeğen gibi çok yakın akrabalık adlarının taradığımız eserlerde kullanılmadığı dikkati çekmiştir. Söz konusu durumla ilgili Abdürreşit Celil Qarluq’un tespiti şöyledir: Qarluq, geçmişe göre artık modern sayılan toplumlarda insan ve akrabalık ilişkilerinin geleneksel toplumlardaki gibi hissi olmadığını, ilişkilerin eskiye göre daha ölçülü olduğunu belirtir. Akrabalık ilişkilerindeki bu zayıflamanın günümüz Uygur toplumunda da kendini gösterdiğini söyler. Uygurlardaki bu zayıflama “*Akrabalık ilişkisini eskisi gibi özel adlar ile ayırt etme geleneğinin unutulmaya başlandığında kendi ifadesini bulmuştur.*” der. Qarluq, Uygurlarda yeğen, baldız gibi yakın akraba adlarının hatıralarda kaldığını ya da nadiren kullanıldığını ve “eski” olarak belirttiği bu terimlerin kaybolmaya yüz tuttuklarını dile getirmiştir.¹⁵¹

Uygur Türkçesinde akrabalık ve yakınlık adı türetmede çeşitli yapım ekleri görev almıştır. Bunlar; *+daş*: “qérindaş, adaş, yoldaş; *+qan*: tuğqan; *+çi*: elçi; *+n*: kelin; *+liq*: yaşlıq; *+lik*: ögeylik; *+siz*: ersiz, xotunsiz; *+ş*: tonuş ekleridir. Başlıklar altında verilen adların 75’inin tek sözcükten (*bovay, ced, perzent, yeñge*) 23’ünün iki sözcükten (*oğul bala, xotun kişi*) meydana geldiği görülmüştür. İki sözcükten oluşan terimlerin büyük çoğunluğu sıfat tamlaması durumundadır (*kence bala, ersiz ayal, ögey ana*). Geri kalan kısmı ise atasözlerinde ifadeyi daha

¹⁵⁰ Türkçe Sözlük, s. 1119.

¹⁵¹ Abdürreşit Celil, Qarluq, “Günümüz Uygur Aile Yapısındaki Gelişmeler”, Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 34, Yaz 2005, s. 37-38.

güçlü kılmak için ikileme şeklinde kullanılmıştır (*er-xotun, uruq-tuqqan, ata-ana*). Birleşik isim yapısında 5 sözcüğe rastlanmıştır (*qoşkézek, küyoğul, qay-nana, qéynana, qéynata*).

Uygur Türkçesinde aynı anlama gelen akrabalık adlarının bir kısmı arasında fonetik farklılıklar bulunurken *-tuğqan-tuqqan, boydaq-boytaq, xoşna-qoşna, cuvan-çugan, hemra-hemrah* gibi- bir kısmı birbirinden tamamen farklı sözcüklerdir. (*baba: ata-dada, çocuk: çaka-bala*).

Çalışmamızda geçen akrabalık terimleri Doğu kökenli dillerden Farsça, Arapça ve Moğolca ile ilintilidir. Batı dillerinden İtalyanca kökenli iki sözcük karşımıza çıkmıştır. Bu lehçede Farsçadan altını 9, Arapçadan alıntı 7, Moğolcadan ve İtalyancadan alıntı 2 akrabalık terimine rastlanmıştır. Bu tabloya göre Uygur Türkçesi söz varlığında etkili olan yabancı dillerin Arapça ve Farsça olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁵². Uygurca+Arapça yapısında 3 akrabalık terimi bulunmaktadır. Uygurcada kullanılan akrabalık terimleri arasında yabancı dillerden alınma sözcükler bulunsa da bu terimlerin önemli bir kısmı Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır.

Uygur atasözlerinden tespit edilen akrabalık terimleri ile Dîvânü Lûgati-t Türk, Kutadgu Bilig ve Eski Türkçe döneminde kullanılan akrabalık terimleri arasında aynı veya benzer birçok sözcükle karşılaşılması temel akrabalık terimlerinin Uygur Türkçesinde büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir (ata UT: ata EUTS > aba, ata DLT > ata KB ; ini UT: ini EUTS > ini DLT > ini KB ; qérındaş UT: qarındaş ET. > karındaş DLT > qarındaş KB).

Genel manada Uygur atasözlerinde akrabalık ilişkileri son derece önemsenen bir değer olarak karşımıza çıkmıştır. Uygur toplumunun oluşturduğu atasözlerinde bu değerın kaybolmaması için akrabalar arasındaki münasebetlerin sürdürülmesi tebliğ edilmiştir. Bu görüşlerden Uygur Türklerinin kültüründe akraba olan kişilerin, akrabalık ilişkisi dışında kalanlara göre imtiyazlı bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak akrabalarla ilişkilerin kimi olumsuz nedenlerden dolayı sınırlandırılması gerektiğini ifade eden atasözlerine de rastlanmıştır.

Uygur atasözlerinde akrabalık kavramında özele inildiğinde bilhassa anne ve babanın önemine yapılan vurgular göze çarpar. Bu atasözlerinde çocuk için bir rehber olarak belirtilen ailenin aynı zamanda tabiatı düzgün, topluma örnek çocuklar yetiştirmesindeki işlevine değinilmiştir.

¹⁵² Arapça ve Farsça sözcükler Uygur Türkçesine İslamiyetin etkisiyle girmiştir.

Uygur atasözlerinde “anne” ve “eş” rolleriyle ön plana çıkarılan kadının aile içindeki önem ve değeri oldukça büyüktür. Atasözlerinde anne rolüyle kadın kutsal kabul edilerek yüceltilmiştir. Eş rolüyle ele alınan atasözlerinde ise kadın kimi örneklerde övülürken kimi örneklerde yerilmiştir.

“Kız” teriminin geçtiği Uygur atasözlerinde ilginç olan durum kız çocuğunun henüz “gelin” olarak başka bir aileye gitmeden önce kendi ailesinde de yabancı görülmesidir. Bu, Türk toplumunun kız çocuğuna karşı cinsiyetçi yaklaşımından doğmuş bir meseledir. Oysa Uygurlarda kız çocuğunun güzel unsurlarla anıldığı atasözlerine de denk gelinmiştir.

Atasözlerinde öne çıkan başka bir husus da kan bağı ile bağlı olmayan akrabalar içinde gelin, damat, kaynata ve üvey annenin birinci derece yer alan akrabalar (anne, baba, çocuklar) gibi olamayacağından bahsedilmesidir.

Uygur Türklerinde akrabalık ilişkileri kapsamında atasözlerini baz alarak oluşturduğumuz çalışmamızda geleneksel Türk aile yapısını yansıtan örneklerle karşılaşmıştır. Bu durum uzak ve farklı bir coğrafyayı mesken tutmuş olan Uygur Türkleriyle hem ortak bir kültürü paylaştığımızı hem de onların kültürel değerlerini koruyarak sürdürdüğünü göstermektedir.

Kısaltmalar

DLT: Divanu Lugati't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

ET.: Eski Türkçe

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Fa.: Farsça

Ar.: Arapça

Moğ.: Moğolca

İt.: İtalyanca

U.: Uygurca

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Sözcüğü*, Engin Yayınevi, Ankara 2004.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- BEYDİLİ, (MEMMEDOV), Celal, *Atalar Sözü*, Önder Neşriyat, Bakü 2004.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968.
- CANATAN, Kadir-Ergün Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul 2001.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- DOĞAN, Levent, *Uygur Atasözleri-Uygur Maqalliri*, Sembol Grup Baskı Yayın, İstanbul 2011. (UALD)
- GÖÇER, Ali, "Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine", *Türk Dili*, S. 729, 2012, s. 50-57.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi- (I-II)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, "Karay Türklerinde Akrabalık Adları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 6, Aralık 2012, s. 205-217.
- KARACA, Nuray, E., "Türk Aile Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 28-29, Haziran-Aralık 2002, s. 313-325.
- KURT, İhsan, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- QARLUQ, Abdürreşit, Celil, "Günümüz Uygur Aile Yapısındaki Gelişmeler", *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 34, Yaz 2005, s. 33-44.
- NECİP, Necipoviç, Emir, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Rusçadan Çev: İklil Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- OY, Aydın, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1988.
- ÖLMEZ, Mehmet, "Çin'deki Türk Dilleri Ve Bugünü", *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları (4. Uluslararası Türkiyat*

Araştırmaları Sempozyum Bildirileri), Ed. Marcel Erdal vd., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 397-422.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 1992. (UAKÖ)

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358440&/Yeni-Uygur->

[T%C3%BCrk%C3%A7esi-ve-Edebiyat%C4%B1-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Levent-Do%C4%9Fan---O%C4%9Fuzhan-Durmu%C5%9F](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358440&/Yeni-Uygur-T%C3%BCrk%C3%A7esi-ve-Edebiyat%C4%B1-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Levent-Do%C4%9Fan---O%C4%9Fuzhan-Durmu%C5%9F)

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turkcenin-konusuldugu-cografyalar>

https://www.wikizero.com/tr/Uygurca#cite_note-1

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb30e1a33827.56240896

[tion=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb30e1a33827.56240896](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb30e1a33827.56240896)